

Cenzúra nélkül. Hétköznapi nők a kommunista diktatúra világában

András Orsolya: *Szabadra írni. Nyelv, identitás, emlékezet.*
Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2023. 288 oldal

András Orsolya: *Szabadra írni. Nyelv, identitás, emlékezet* című kötete 2023-ban jelent meg Kolozsváron az Erdélyi Múzeum-Egyesületnél. A kötet alcímében utalásszerűen megjelenő szempontok mentén – nyelvi lefordíthatatlanság, az identitás problematikája és az emlékezet működései és traumatikus élmények feldolgozási lehetőségei – vizsgálja a kommunista diktatúrában mindennapjait élő nők életének körülményeit szépirodalmi szövegek elemzésén keresztül. A szöveg strukturálisan hét részből áll, melyek mindegyike egy meghatározott szempontra fókuszál.

A bevezetőben kérdésfeltevések megfogalmazására, célkitűzések, vizsgált szövegek kiválasztásának szempontjaira, illetve az értelmezés elméleti keretének vázolására kerül sor. Az első szépirodalmi szöveg, amelyet a *Lefordítani a diktatúrát* című fejezetben elemez a szerző, Herta Müller *Herztier [Szívjóság]* című regénye. A nyelv keresésére és az írás reflexiójának bemutatására törekszik. A *krokodil és csokoládés doboz* című részben az egyéni és közösségi identitás válságainak nyomai mentén értelmezi Alina Nelega *ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat* című kötetét. Tompa Andrea *A hóhér házát* az emlékezés alakzataira és a múlt feldolgozási lehetőségeire fókuszálva vizsgálja egy fiatal lány életén keresztül

a diktatórikus rendszer kiszolgáltatottságában. Mindhárom regény interpretálása során megjelenik az egyes szövegek recepciótörténete, amelyet három kulcsfontosságú szemponttal színtetizál: a nyelv, az identitás és az emlékezet kérdéseivel. Úgy vélem, ez egyfelől erősíti a tanulmánykötet elméleti megalapozottságát, másfelől pedig a szerző számára is többletet nyújt a művek megközelítésében.

A továbbiakban lássuk, melyek azok az aspektusok, melyek figyelemfelkeltővé, a széles olvasóközönség számára is izgalmasá teszik a kötetet.

Amint már említettem, András Orsolya mindenekelőtt meghatározza kutatásának témáját, mely a kommunista diktatúra időszakának feldolgozását jelenti kortárs romániai származású női írók műveiben. Az irodalmi szövegek esettanulmányként szolgálnak a diktatúra időszakának ábrázolásához. A szerző úgy érzi, hogy a téma iránti vizsgálódásban az utóbbi években született műalkotások a rendszerváltás eseményeinek szubjektív feldolgozását is példázzák. Észrevétele szerint még azok a személyek is szükségesnek érzik a diktatúra időszakával való foglalkozást, akik nem is éltek benne. Ez egyértelműen megmutatja az utóbbi évek egyre intenzívebb érdeklődését a kommunizmus iránti. A kötet olvasatában ennek

Furus Zsolt (2001) – mesterképzős hallgató, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, zsolt.furus@stud.ubbcluj.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2024-3-16>

egyik lehetséges oka a diktatúra tapasztalatának kibeszéletlensége. A kiválasztott regények mind a rendszerváltás után jelentek meg, ugyanakkor egyik lényeges hipotézise a szerzőnek velük kapcsolatban az, hogy olyan problémákat tesznek láthatóvá, amelyek ma is aktuálisak az országban. Alina Nelega regényében a szexizmus, homofóbia, hagyományos családmodell körüli feszültségek reprezentálása; Herta Müller szövegében a kivándorlás, a korrupció jelenvalósága; Tompa Andrea kötetében pedig az elhallgatás kultúrája. András Orsolya úgy látja, hogy mindhárom szövegben egyfajta saját nyelv és sajátos írásmód jelenik meg, melynek segítségével az egyes szereplők elbeszélik történeteiket. Ehhez kapcsolódóan nagyon izgalmasnak tartom azt, ahogyan ezek a történetek megközelíthetőek az emlékezet irodalma felől is, hiszen egyszerre részei egy szubjektív tapasztalatnak és egy egész közösség emlékezetét meghatározó kollektív élménynek. A szerző rávilágít az emlékezés többszintűségére, melynek értelmében a diktatúra megélésének megfogalmazása szépirodalmi alkotásként konzekvensen beépül a kulturális emlékezetünkbe. András Orsolya szerint ez határozza meg, hogy miért is létezik bennünk egy kollektív emlékezet tudat a diktatúra időszakával kapcsolatban, vagy miért is próbáljuk meg rekonstruálva reprezentálni azokat az élményeket, amelyek hozzáfűződnek.

A kötet írója a továbbiakban kifejti, hogy azért választotta női szerzők szövegeit kutatása témájául, mivel invenciózus módon női perspektívák értelmezésével szeretne volna ábrázolni a diktatúra korszakának körülményeit, ugyanakkor egyfajta bizonyítási szándék is vezérelte arra nézve, hogy lehetséges női szerzőkről beszélni úgy, hogy a pusztán „női irodalomnál” többet lássunk alkotásaikban. Véleménye szerint roppant problematikus egyes írástechnikákat vagy stílusjegyeket női vagy férfi

kategóriákba sorolni. Jómagam is ugyanígy vélekedem erről, hiszen a sztereotípiákon alapuló képzettársítások nem nyújtanak átfogó vagy általános érvényűnek tekinthető képet különböző jelenségekről, mivel az esetek túlnyomó részében mindig fel tudunk mutatni egy „kivételt”, amely/aki nem erősíti az előfeltevések alapján felállított „szabályt”. Mindemellett ezért is tekintem kiemelkedőnek ezt a kötetet, mert annak ellenére, hogy aktuálisan népszerűnek mutatkozó tematikát taglal, mégis innovatív szempontok révén valósítja meg mindezt, és olyan módon, hogy igazolja előttünk a női szerzők munkájának relevanciáját és egyenértékűségét a férfi írókéval. András Orsolya célja ezáltal mintegy kihangsúlyozni azt, ami a múltban nem kapott elég figyelmet. Például középpontba helyezni a diktatúra tapasztalatának a mindennapi élet felőli megközelítését, ahol nem a centrumban álló férfiak történeteire kíváncsi, hanem a marginális térben mozgó, önmegvalósítási lehetőségeiktől megfosztott nők helyzetét világítja meg.

A módszertani kérdések kapcsán András hangsúlyozza témaválasztása személyes indíttatását, tapasztalataiból, ill. kíváncsiságából fakadó szándékát. Szövegeértelmezéseit induktívnak látja, vagyis nem egy konkrétan meghatározott hipotézisből kiindulva veszi górcső alá a regényeket, hanem a bennük fellelhető problematikákból indul ki. Fontos megjegyezni, hogy nem a teljesség igényével közelíti meg a műveket, azonban elmondása szerint törekszik a szövegek értelemigényének tiszteletben tartására. A legnagyobb kihívásként a saját értelmezése és az elméleti szempontok közötti összefüggés-teremtést említi. A szerző arra törekszik, hogy a regények interpretációja ne váljon önkényessé vagy egyes elméleti modellek pusztán illusztrációjává. Elemzésében kiemeli a vizsgált korszakra jellemző szűkölködést és a kulturális élet szabadságának korlátozását,

valamint a nacionalista-kommunista ideológiák erőszakos érvényesítési szándékát és a privilegizált személyek súlyos visszaélési gesztusait is az áldozatokkal szemben. Az elemzett regényekben az egyik legsúlyosabb probléma a női szexualitás állami kontrollja és a reprodukzív jogok korlátozása – azaz az 1966-ban érvénybe léptetett dekretum értelmében az abortuszok törvénytelené váltak, illetve a fogamzásgátlók is eltűntek a gyógyszerárakból. Ez több ezer nő halálát okozta, hiszen kénytelenek voltak nem megfelelően szakképzett személyekkel, kétes higiéniai körülmények között titkos abortuszokat végrehajtani.

A 70-es évek Romániájában játszódó, Herta Müller *Herztier* című kötete az elbeszélő mindennapjait mutatja be, akít az elnyomó hatalmi apparátus üldöz, és emiatt félelemben él. Ebben a regényben – apelálva a *Lefordítani a diktatúrát?* című fejezet kérdésére – az olvasónak meg kell tanulnia elidőzni a különböző jelenetek közötti csendben, valamint el kell jutnia a nyelv kimondhatatlan határaihoz. András Orsolya a mű világában érvényesülő csendre forrásként tekint, egyfajta folyamodásként a nyelvhez, amelyből a szavak táplálkoznak, s ebből következően a regényt magát a nyelv nélküli tapasztalat lefordításaként érzékeli. András nagyszerűen ráérez a Müller-szöveg csomópontjaira, amelyek markánsan kifejezik a diktatúra szavakba önthetlenségének következményeit, amit a szubjektum a környezet negatív hatása miatti állandó félelem következtében szenvedhet el. Ezt egész egyszerűen nyelv nélküli félelemként nevezi meg, amely egy olyan világban jön létre, ahol a szabadságnak vagy egy más életnek a reménye tabu, s ahol az otthontalanság érzése mind a nyelv nélküli állapotban és a nyelv szüntelen kontrolljában, mind pedig a bizalmatlanság- és elhallgatáskultúrában érvényesül.

Alina Nelega *ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat* című regénye két nő, Cristina

Nemeș és Iuliana Nicoară kapcsolatát mutatja be, azonban szerelmük nem bontakozhat ki a kultúrát meghatározó tiltások miatt. Habár András Orsolya hangsúlyozza, hogy Alina Nelega szerint a kötet középpontjában a két karakter szerelmi története áll, ő sokkal inkább abban látja a regény tétjét, hogy rávilágít a nemi szerepek és családmódellek problematikus voltára Romániában. Emellett megemlíti, hogy a történet fókusz a mindennapi élet bemutatására irányul, azaz nem egy történelmi tablő összképjellegével szembesülünk, hanem olyan szubjektív feldolgozási formával, amely árnyalja a korszak képét a kulturális emlékezetünkben, ahogyan az *oral history* teszi. A szöveg többete abban nyilvánul meg, hogy láthatóvá tesz bizonyos diskurzusokat, amelyek felépítik a történelmi narratívákat a múltban és a jelenben. András Orsolya ezt a regényt a kulturális emlékezetünk részeként kezeli, amely szépen épül be a tágabb értelemben vett történelmi és társadalmi narratíváinkba, árnyalva a róluk alkotott képet. A szerző meglátása szerint a történelem „alulnézete” kristályosodik ki az olvasó előtt, amely képes empátiára sarkallni és rávilágítani a történelmi eseményeket átélő személy állapotára. A szöveg címe a szerző szerint az erőszakra utal, a regény főhősének kiszolgáltatott helyzetére, melynek ábrázolása azért is annyira fájdalmas, mivel szétválaszthatatlanul beleolvad a mindennapok forgatagába, ezáltal mintegy jelentéktelenné válva az elkövetők számára. Olyan, a diktatúrára jellemző aspektusokat is kiemel a Nelega-szövegből, mint a román nyelv idegen nyelvként való oktatása, amely kiélezetten rámutat az erdélyi multikulturalitás látszatára az elnyomó rendszer keretei között. Véleményem szerint azért bírhat lényegi fontossággal ez a passzus, mivel aktualitása mai napig jelen van, ezért nem véletlen, hogy András Orsolya ezt is reflexíven beemeli az interpretációjába. Ugyanígy tesz a nemi szerepek

ábrázolásával, sztereotípiák lebontásával, a hagyományosan női munkákra vagy a woolfi „saját szoba” szükségességére való reflektálással.

Recenzensként abban látom a kötet nagyszerűségét, hogy András Orsolya nem önkényesen, tendenciózus módon vagy egyfajta bíraskodó attitűdöt felöltve szemléli a szépirodalmi szövegekben megelevenedő korszellemet, hanem ahogyan a Nelega-regény esetében is nyilvánvalóvá válik, tárgyilagosan, szigorúan a kötetek értelmezési horizontjának égíse alatt reflektál olyan progresszív tematikákra, mint a nők elnyomása, a klasszikus nemi szerepek érvényesítési szándéka, a homofóbia, a nők tárgyiasítása avagy az ellenük elkövetett fizikai és szellemi erőszak. Ennek köszönhető a szövegértelmezések és az ebből merített kritikai megnyilvánulások sikere, vagy ha úgy tetszik, hitelessége, hiszen kendőzetlen realitásra való törekvéssel igyekszik reprodukálni a diktatúra időszakának társadalmi problematikáit, s mindezt nem az emblematiszusan tekinthető történelmi események bemutatásával teszi, hanem mindennapi élethelyzetek színre vitelével.

Tompa Andrea *A hóhér háza* című regénye a *Történetek az aranykorból* alcímet viseli, s ez utal a fő cselekményszálát meghatározó történelmi kontextusra is, a romániai kommunista diktatúra *epoca de aurjára*. Az elemzés során András az egyéni és közösségi emlékezetre fókuszál, különös tekintettel az emlékek formájának rögzülésére, megőrzésüknek és kimondásuknak a tétjére. A regény cselekményét az 1989-es rendszerváltás eseményei keretezik, az előzmények szerteágazó gyökerei kibogozhatatlanul összefűzik az egyéni és történelmi múlt történéseit. A mű középpontjában

a lány, vagyis az egyes szám harmadik személyű elbeszélő áll, aki úgy válik a rendszerváltás tanújává, hogy párhuzamosan megtapasztalja saját teste és személyisége átalakulását is. András Orsolya – akárcsak a Nelega-szöveg esetében – kiemeli, hogy a regény nem tekinthető ikonikus vagy monumentális események rögzítésének, hanem inkább mikrotörténetek ábrázolásának. Izgalmas számomra, milyen szépen követhető módon kapcsolja össze a szerző a szerteágazó interpretációs aspektusokat, melyek mentén valóban a hétköznapok diktatúrájának hálóját igyekszik körbeszöni, jelen esetben a főszereplő lány mindennapjainak prezentálásával, végigkövetve az elnyomás egy olyan formáját is, amely az iskolai környezetben érhető tetten. András Orsolya itt látja megnyilvánulni, mintegy a mikroszférában a diktatúrára jellemző vasfegyelmet, az élelmiszerek hiányát, az abortusztilalom következményeit s a mögöttük húzódó traumatikus pillanatok miatti feszültséget.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy András Orsolya *Szabadra írni* című kötete színes spektrumát mutatja be a hétköznapi nők életkörülményeinek az 1970-es, 1980-as évek Romániájában, a kommunista diktatúra időszakában. A kötetben tárgyalt regények egyfajta látletét adják azoknak a nőknek, akik privilégiumoktól megfosztottan, a társadalmi elvárások korlátaihoz láncolva kénytelenek érvényesülni. Meglátásom szerint a diktatúra lefordíthatatlanságának élménye, kulturális emlékezetünk közelmúlti szelete ebben a kötetben nagyon is közérthetővé, a széles olvasóréteg számára is megragadhatóvá válik.

FURUS ZSOLT